

Особливу увагу приділено порівнянню виконання інструкторських обов'язків російськими офіцерами в Азії з умовами роботи їхніх колег по навчанню армії країн Балканського півострова.

Ключові слова: Російська імперія, військові інструктори, військова місія, російська армія, Збройні сили, військове міністерство, Азія, воєнна модернізація.

* * *

УДК 94(4/6)321.013

Черних І.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), pozcher@gmail.com

Гладченко С.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), vessta_odessa@ukr.net

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІ ТА РЕАЛІЇ АФРО–АЗІАТСЬКОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ (СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РАКУРС)

Відображені сутнісні принципи теорії модернізації, які детерміновані європоцентристською концепцією, що відобразилось в узагальненій дихотомії традиційне–сучасне і модернізацію, обумовленого «вестернізацією» незахідного світу. Автори підкреслюють, що дослідження соціокультурних основ несвропейських суспільств, в контексті класичної теорії модернізації, не мав самостійної наукової значущості. Дослідники представили аналіз відповідності історичних реалій афро–азіатського регіону періоду другої половини ХХ – початку ХХІ ст. критеріям теорії модернізації, що дозволив поставити під сумнів універсальність цих критеріїв. У статті визначено напрямки наукового пошуку, яке актуалізує значимість соціокультурних основ сучасних суспільств, дозволить в перспективі створити нову систему концептуальних понять для аналізу історії сучасного світу і подолати європоцентристський підхід притаманний теорії модернізації.

Ключові слова: теорія модернізації, країни афро–азіатського регіону, концепція «ісламського шляху розвитку», вестернізація, Східно–азіатська модель модернізації.

В рамках сучасної моделі історичного дослідження широко використовується теорія модернізації, яка з 90–х рр. ХХ ст. набула поширення і в сучасній вітчизняній історичній науці, як альтернатива радянської формаційної концепції [1].

Не претендуючи на комплексний аналіз змісту та процесу еволюції теорії модернізації, ми акцентуємо увагу на тих сутнісних її принципах, які необхідні для розкриття позначеної нами проблеми. Так як мова йде про критичне осмислення позначеної теорії, слід підкреслити, що багато її положення з області соціології не втратили епістемологічного потенціалу.

Найважливішим фактором становлення теорії модернізації з'явилися історичні умови її виникнення. Після Другої світової війни почався розпад колоніальної системи, країни афро–азіатського регіону стали перед вибором шляху подальшого розвитку. Теорія модернізації обґрунтовувалася, в першу чергу вченими США, як перспективна альтернатива соціалістичної орієнтації.

Інтенсивно розробляються, в 50–60–ті рр. ХХ ст., американськими і західноєвропейськими соціологами, економістами і політологами, різні теорії модернізації, що об'єдналися в єдине міждисциплінарний напрямок, яке ґрунтувалося на принципі європоцентристського

однoliniйного прогресизму. В середині ХХ ст., дослідження Т. Парсонса, Е. Шпізла, У. Ростоу, Ш. Ейзенштадт, М. Леві, Е. Хагена та інших вчених, зумовили панівне становище теорії модернізації як аналітичної історичної парадигми. Відзначимо, що історіософські підстави однoliniйної прогресистської концепції історії людства були представлені Г. В. Гегелем в першій чверті ХІХ ст. Соціологічний варіант цієї концепції було розроблено Максом Вебером на теоретичну спадщину якого спиралися багато вищезазначених американські дослідники. Саме Макс Вебер історичний прогрес розглядав як розвиток суспільства від традиційного до сучасного на основі раціоналізації поведінки. Він проаналізував дихотомію традиційне–сучасне, де сучасне виражено в історичному розвитку західної Європи і орієнтири суспільного прогресу задаються найбільш розвиненими країнами цього регіону [2, с. 23].

Американський соціолог Т. Парсонс, один з творців теорії модернізації, як і М. Вебер, протиставляє традиційне суспільство сучасному, колективізм–індивідуалізму. У своєму трактуванні історичного процесу американський вчений, виділив три типи суспільств: примітивні, проміжні і сучасний. Модернізаційний перехід від проміжних тобто традиційних суспільств до сучасних він розглядав, фактично, в контексті вестернізації. Зразком модернізаційного процесу Т. Парсонс вважав США, як країну де склалися більш сприятливі, ніж в Європі, умови для промислової і демократичної революції [3, с. 117]. Одним з засновників теоретичних основ вивчення модернізації був Ш. Ейзенштадт. У 50–ті рр. ХХ ст. об'єктом його наукового аналізу були політичні системи сучасності. «Історично – писав в 60–ті рр. ХХ ст. Ш. Ейзенштадт – модернізація – це процес зміни в напрямку тих типів соціальної, економічної і політичної системи, які розвивалися в Західній Європі і Північній Америці з ХVІІ по ХІХ ст. і потім поширилися на інші країни і континенти» [4, р. 1].

Увага творців теорії модернізації до соціально–політичних аспектів цього процесу безсумнівна. Але вирішальним фактором радикальної трансформації не індустріальних товариств вважалося економічний розвиток, яке призведе до впровадження західних зразків в соціальній і культурній сферах [5]. Теорія модернізації носила універсалістський характер і такі реалії ХХ ст. як фашизм і комунізм трактувалося як тимчасовий збій в країнах з більш пізнішою модернізацією [6].

Теорія модернізації, відкривала привабливі перспективи розвитку країн афро–азіатського регіону. Дійсно, прихильники цієї теорії, розглядали процес модернізації як складну, багатовимірну трансформацію, яка охоплює різні рівні суспільства від економіки і політики до культури, але прогнозували, її успіх в країнах позначеного регіону. Йшлося про становлення капіталістичної економіки, індустріалізації, урбанізації, демократизації, секуляризації, тобто про перехід від традиційності до сучасності. Відповідно, критерієм модернізації того чи іншого суспільства було ступінь подолання традиційних структур, обумовлених соціокультурною специфікою, і засвоєння європейського досвіду. Розвиток до єдиного світу розумілося, перш за все, як процес «вестернізації».

Так як традиціоналізм повинен бути знищений модернізацією, аналіз традиційних соціокультурних основ і специфіки не європейських товариств, в кон-

тексті класичної теорії модернізації, не мав самостійної наукової значущості і фактично виключався зі сфери дослідження. Американський політолог Уільям Зартман, один із засновників Асоціації близькосхідних досліджень, писав: «Якщо Близький Схід і володіє будь-якими відмінними рисами, то застосування до його аналізу універсальних схем повинно допомогти їх виявлення, якщо ж людської поведінки на Сході властиві універсальні характеристики, то використання універсальних схем в поясненні подій в цьому ареалі допоможе зробити цей факт очевидним» [7, р. 267].

Невід'ємною складовою теорії модернізації, як зазначалося вище, є процес секуляризації, відповідно до якого поділ політичної та релігійної структур є неминучим результатом диференціації громадських систем при переході суспільств від традиційності до сучасності. Відповідно «мета урядів більш не визначаються релігійними ідеями і релігійна догма там, де вона суперечить соціальним програмам, ігнорується або спростовується», а діяльність уряду більше не направляється директивами релігійних авторитетів. Саме така ситуація, на думку представників теорії модернізації, відображала загальноісторичну тенденцію розвитку країн афро-азіатського регіону [8, р. 116].

Відомий нині американський фахівець з ісламської політичної думки Леонард Біндер в 60-ті роки ХХ ст., не заперечуючи повністю «інтегруючу здатність ісламу», оцінював його як «скинуту ідеологію» [9, р. 62–63].

Спочатку прихильників теорії модернізації не цікавила власне змістовна сторона різних ісламських концепцій і реалій, першорядне значення мав тільки аналіз «інструментальної» функції ісламу в процесах модернізації в ісламських країнах.

Реальним викликом секулярному проекту розвитку афро-азіатського регіону став «ісламський бум», який почався в 70-ті рр. ХХ ст. Після завоювання незалежності політична еліта багатьох ісламських країн здійснювала модернізацію відповідно західним зразком, витрати цієї модернізації стали однією з головних причин виникнення масових мусульманських політичних рухів. Відзначимо, що «ісламський бум» охопив і ті країни, які, як вважалося, мали успішний досвід вестернізації, наприклад Туніська Республіка [10, с. 69].

Ідейною основою цих рухів стала концепція «ісламського шляху розвитку», яка знайшла відгук у широких мас населення. Піком ісламського відродження стала іранська революція 1979 р. Вона привела до падіння шахського режиму, який здійснював політику модернізації і створення Ісламської Республіки Іран. Ісламське відродження, яке триває й понині, виразилося і в демографічному процесі. Так, в середині ХХ ст. до мусульманського середовища належав кожен шостий мешканець планети, а в 2009 р. – вже майже кожен четвертий [11, с. 88].

Посилення впливу національно-релігійних традицій на суспільно-політичне життя ісламських держав деякі західні дослідники характеризували як повернення до періоду варварства [12, р. 436–437].

Але історичні реалії ісламського регіону змусили прихильників теорії модернізації визнати, що «для розуміння складних політичних моделей в регіоні необхідно приділяти першочергову увагу його релігійним особливостям» [13, р. 38].

У 70-ті рр. ХХ ст. єдиною азіатською країною досвід модернізації, якої не відповідав критеріям теорії модернізації була Японія. Середина 50-х рр. початок 70-х рр. ХХ ст. в історії Японії – це період бурхливого економічного розвитку, який стали називати японським «економічним дивом». Диво в значній мірі визначалося тим фактом, що основою структури функціонування японського капіталізму була патерналістська система, яка спиралася на ієрархізований колективізм груп. Японський економіст М. Морісіма першим осмислив традиційно-колективістські цінності як органічні, невід'ємні складові японського капіталізму. Він підкреслював, що патерналізм пов'язує індивід безліччю різних способів і напрямків на те, щоб службовець або робочий зрозумів, що факт його найму фірмою не обмежений відношенням обміну праці на гроші, а включає всього найманця цілком, що служіння фірмі стає відтепер сенсом життя, що працівникам фірми слід усвідомити спадщину членами однієї сім'ї, думати і діяти спільно [14, р. 96–97].

Нагадаємо, що теза про без варіантної функціональної залежності індивідуалізму і капіталізму був основним для теорії модернізації. Але саме японське «економічне диво», значною мірою ініціювало звернення дослідників до аналізу традиційних культурних і соціальних стереотипів притаманних країнам Східної Азії. Цей аналіз, як і при вивченні ісламу, повинен був дослідити які складові конкретної соціокультурної традиції, сприяють або перешкоджають модернізації. При цьому соціокультурна специфіка розглядалася як неминуче, природне, але зникаюче в міру розвитку, суспільства явище [15, р. 230].

Японське «економічне диво» можна було детермінувати специфікою національного характеру. Але в 70-ті рр. ХХ ст. починається динамічний економічний розвиток Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру, Гонконгу і конфуціанські традиційно-колективістські цінності, як і в Японії, були системо утворюючим фактором цієї модернізації. В науковий обіг вводиться поняття «конфуціанський капіталізм», «конфуціанського відродження» [15, р. 231].

У 80-ті рр. ХХ ст. деякі представники теорії модернізації визнали, що модернізація суспільства значною мірою детермінується його соціокультурною специфікою. Так, Ш. Ейзенштат, засновник класичної теорії модернізації, висунув концепцію «multiple modernities», в якій стверджувалося, що модернізація не тотожна вестернізації і соціокультурна специфіка значною мірою обумовлює варіативність цього процесу. Не заперечуючи універсальну сутність модернізації, він, в той же час, визнає безліч культурних і історичних її варіантів [16, р. 5].

Останні роботи Ш. Ейзенштадт явно виходять за рамки методів і загальних положень теорії модернізації і містять макросоціологічний аналіз, який ґрунтується на великому історичному матеріалі. Його концепція «множинність сучасності» не зробила значного впливу на прихильників універсалістського підходу до процесів модернізації.

Звичайно історичні реалії азіатського модерну останньої третини ХХ ст. вплинули на їх трактування перспектив модернізації. У сучасних трактуваннях, приймачів теорії модернізації, процес модернізації варіативний; протікає з різною швидкістю, в рамках теорії

модернізації утвердилися терміни «контрмодернізація» або «вторинна модернізація» – модернізації не західного зразка, «антимодернізація», – відкрити протидію модернізації. Але відхилення від норми просто віддаляють перспективу єдиного гомогенного суспільства. Крах існуючої на той час системи дало новий імпульс для розвитку теорій модернізації та адаптації її до реалій сучасного світу. Труднощі цієї адаптації значною мірою пов'язані з тим фактом, що в КНР проведена політика побудови «соціалізму з китайською специфікою» висловилися в стабільному і динамічному економічному розвитку. Східноазійська модернізація за півстоліття придбала стійкі форми, відмінні від моделі запропонованої теорією модернізації. Конфуціанські цінності, як основа східноазійської сучасності, стверджують пріоритет рівності над свободою, співчуття над раціональністю, ввічливості над законом, боргу над правом і опори на відносини між людьми над індивідуалізмом [17, с. 3].

Аналіз сутності та значущості досвіду східноазійської моделі модернізації представлений в працях сучасних китайських авторів, найбільш відомий з них директор Інституту перспективних гуманітарних досліджень Пекінського університету, професор Гарвардського і Пекінського університетів Ту Веймін. «Безумовно, – пише він, – все цінності Просвітництва – ефективна раціональність, свобода, правосвідомість, належна правова процедура, приватне життя і індивідуалізм – це загальноприйняті сучасні цінності, проте конфуціанський приклад показує, що «азіатські цінності», такі як співчуття, справедливість розподілу, усвідомлення обов'язку, ритуал, турбота за спільну справу, орієнтація на групу, також відносяться до загальноприйнятих сучасних цінностей» [17, с. 10].

Аналіз сучасності як історичної реальності, на думку Ту Вейміна, передбачає осмислення трьох аспектів: роль традиції в процесі модернізації; важливості незахідних цивілізацій для самоосягнення сучасного Заходу; глобальної значимості локального знання. Конструктивні дискусії з цими проблемами, як вважає Ту Веймін, дозволять «...вийти за межі трьох загальноживаних, але застарілих дихотомій: протиставлення традиційного – сучасному, західного – всього іншого і локального – глобальному» [18, р. 8].

Не можна не визнати, що позначений Ту Вейміном напрямок наукового пошуку, яке актуалізує соціокультурні основи сучасних суспільств, дозволить в подальшому створити нову систему концептуальних понять для аналізу історії сучасного світу, та подолати європоцентристський підхід іманентно притаманний теорії модернізації.

Список використаних джерел

1. Поліщук Ю. Модернізація як теоретичний концепт: витоки, становлення, сучасні виклики. – Режим доступу: www.ipsend.gov.ua/uploads/nz/nz_79_80/polishchuk_modernizatsia.pdf
2. Вебер М. Избранные произведения: пер. с нем. / Сост. и общ. ред. Ю. Н. Давыдова. – М., 1990. – 808 с.
3. Парсонс Т. П. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Под ред. М. С. Ковалева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
4. Eisenstadt S. N. Modernization: protest and change. Englewood Cliffs / S. N. Eisenstadt. – Prentice Hall, 1966. – 166 p.
5. Levy M. J. Some Sources of the Vulnerability of the Structures of Relatively Non-industrialized Societies to Those of Highly

Industrialized Societies / M. J. Levy // The progresso funder developed areas / Ed. by B. Hozelitz. – Chicago; L.: Univ. Of Chicago press, 1952. – P.113–125.

6. Rostow W. W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W. W. Rostow. – N. Y.; Cambridge: Cambridge univ. press, 1960. – 179 p.

7. Zartman W. Political science. The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences / W. Zartman. – New York: John Wiley, 1976.

8. Smith D. E. Religion and Political Development / D. E. Smith. – Boston: Little, Brown and Company, 1970. – 210 p.

9. Binder L. The Ideological Revolution in the Middle East / L. Binder. – New York: John Wiley and Sons, Inc., 1964. – 287 p.

10. Гладченко С. В. Історичні передумови становлення туніської еліти в контексті гендерних перетворень / С. В. Гладченко // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Майдан, 2015. – Вип.52. – С.68–71.

11. Белокреницкий В. Я. Рост населения в исламском мире / В. Я. Белокреницкий // Историческая психология и социальная история. – 2010. – №1. – С.83–96.

12. Kelly J. B. Arabia, the Gulf and the West / J. B. Kelly. – Littlehampton Book Services Ltd; 1st ed. Edition, 1980. – 530 p.

13. Bill J. A. Politics in the Middle East / J. Bill, C. Leiden. – Boston, MA, Toronto: Little, Brown, 1984. – 395 p.

14. Morishima M. Why Has Japan Succeeded? Western Technology and the Japanese Ethos / M. Morishima. – Cambridge University Press; Reprint edition, 1984. – 224 p.

15. Bradley K., Hills S. After Japan / K. Bradley, S. Hills // British Journal of Industrial Relations. – 1983. – Vol.21. – P.291–331.

16. Eisenstadt, Shmuel N. Multiple Modernities. In: Daedalus / Shmuel N. Eisenstadt // Multiple Modernities, Journal of the American Academy of Arts and Science, 2000. – Vol.129. – №1. – P.1–30.

17. Ту Веймін. Разные взгляды на современность: о сущности восточно-азиатской модели современности / Вэймин Ту // Век глобализации. – 2014. – Вып.1 (13). – С.3–12.

18. Ту Веймін. Подъем «конфуцианской» Восточной Азии: истоки и исторический смысл / Вэймин Ту // Политические исследования. – 2012. – №1. – С.7–25.

References

1. Polishhuk Ju. Modernizacija jak teoretychnyj koncept: vytoky, stanovlennja, suchasni vyklyky. – Rezhym dostupu: www.ipsend.gov.ua/uploads/nz/nz_79_80/polishchuk_modernizatsia.pdf
2. Veber M. Izbrannye proizvedenija: per. s nem. / Sost. i obshh. red. Ju. N. Davydova. – M., 1990. – 808 s.
3. Parsons T. P. Sistema sovremennykh obshhestv / Per. s angl. L. A. Sedova i A. D. Kovaleva. Pod red. M. S. Kovalevoj. – M.: Aspekt Press, 1998. – 270 s.
4. Eisenstadt S. N. Modernization: protest and change. Englewood Cliffs / S. N. Eisenstadt. – Prentice Hall, 1966. – 166 p.
5. Levy M. J. Some Sources of the Vulnerability of the Structures of Relatively Non-industrialized Societies to Those of Highly Industrialized Societies / M. J. Levy // The progresso funder developed areas / Ed. by B. Hozelitz. – Chicago; L.: Univ. Of Chicago press, 1952. – P.113–125.
6. Rostow W. W. The stages of economic growth: A non-communist manifesto / W. W. Rostow. – N. Y.; Cambridge: Cambridge univ. press, 1960. – 179 p.
7. Zartman W. Political science. The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and the Social Sciences / W. Zartman. – New York: John Wiley, 1976.
8. Smith D. E. Religion and Political Development / D. E. Smith. – Boston: Little, Brown and Company, 1970. – 210 p.
9. Binder L. The Ideological Revolution in the Middle East / L. Binder. – New York: John Wiley and Sons, Inc., 1964. – 287 p.
10. Gladchenko S. V. Istorychni peredumovy stanovlennja tunis'koi elity v konteksti gendernyh peretvoren' / S. V. Gladchenko // Zbirnyk naukovykh prac'. Serija «Istorija ta geografija» / Hark. nac. ped. un-t im. G. S. Skovorody. – Harkiv: Majdan, 2015. – Vyp.52. – S.68–71.
11. Belokrenickij V. Ja. Rost naselenija v islamskom mire / V. Ja. Belokrenickij // Istoricheskaja psihologija i social'naja istorija. – 2010. – №1. – S.83–96.
12. Kelly J. B. Arabia, the Gulf and the West / J. B. Kelly. – Littlehampton Book Services Ltd; 1st ed. Edition, 1980. – 530 p.

13. Bill J. A. Politics in the Middle East / J. Bill, C. Leiden. – Boston, MA, Toronto: Little, Brown, 1984. – 395 p.

14. Morishima M. Why Has Japan Succeeded?: Western Technology and the Japanese Ethos / M. Morishima. – Cambridge University Press; Reprint edition, 1984. – 224 p.

15. Bradley K., Hills S. After Japan / K. Bradley, S. Hills // British Journal of Industrial Relations. – 1983, – Vol.21. – P.291–331.

16. Eisenstadt, Shmuel N. Multiple Modernities. In: Daedalus / Shmuel N. Eisenstadt // Multiple Modernities, Journal of the American Academy of Arts and Science, 2000. – Vol.129. – №1. – P.1–30.

17. Tu Vvejmin. Raznye vzgljady na sovremennost': o sushhnosti vostochno-aziatskoj modeli sovremennosti / Vvejmin Tu // Vek globalizacii. – 2014. – Vyp.1 (13). – S.3–12.

18. Tu Vvejmin. Pod#em «konfucianskoj» Vostochnoj Azii: istoki i istoricheskij smysl / Vvejmin Tu // Polis. Politicheskie issledovanija. – 2012. – №1. – S.7–25.

Chernih I., Ph.D. in History, Associate Professor of History, National University of Odessa (Ukraine, Odessa), pozcher@gmail.com

Gladchenko S., Ph.D. in History, Associate Professor of Social Work, National University of Odessa (Ukraine, Odessa), vessta_odessa@ukr.net

Theory of modernization and realities of Afro-Asian modernization (socio-cultural aspect)

The article reflects the essential principles of the modernization theory, which are determined by the Eurocentric concept, reflected in the generalized dichotomy of the traditional-modern and modernization, conditioned by the "westernization" of the non-Western world. The authors emphasize that the study of the socio-cultural foundations of non-European societies, in the context of the classical theory of modernization, did not have an independent scientific significance. The researchers presented an analysis of the correspondence of the historical realities of the Afro-Asian region during the second half of the 20th and the beginning of the 21st century: the criteria for the modernization theory, which has cast doubt on the universality of these criteria. The article defines the direction of scientific research, which actualizes the significance of socio-cultural foundations of modern societies, will in the future create a new system of conceptual concepts for analyzing the history of the modern world and overcome the eurocentrism approach inherent in the theory of modernization.

Keywords: the theory of modernization, the countries of the African-Asian region, the concept of the «Islamic path of development», Westernization, the East Asian model of modernization.

* * *

УДК 94(479.24):(22):(25)+ 94(47).084.3

Яралиева Т. Я.,
 Университет Азербайджана
 (Азербайджан), elmarmaharram@mail.ru

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СЕВЕРНО И ЮЖНОКАВКАЗСКИХ ЭМИГРАНТОВ В 1920–1921 ГОДАХ В ЕВРОПЕ И ВОПРОС О КАВКАЗСКОЙ КОНФЕДЕРАЦИИ

Говорится о стремлении вынужденных эмигрировать за рубеж глав правительств, видных общественно-политических деятелей независимых национальных республик Южного Кавказа в 1920–1921 годах после свержения их государств и оккупации региона советской Россией, где они решили обсуждать вопрос о создании Кавказской Конфедерации с помощью западных государственных деятелей, в частности французов, которые, как и другие западные государства имели здесь свои интересы. В этом им помогли армянские представители, из-за чего создание Кавказского Союза потерпело крах.

Ключевые слова: Кавказ, эмигрант, республика, декларация, оккупация.

(статья друкується мовою оригіналу)

В 1920–1921 годах после свержения независимых национальных республик Южного Кавказа главы правительств, видные общественно-политические деятели вынуждены были эмигрировать. Часть представителей

правительства Азербайджана, подвергнутого оккупации все еще была за границей. Председатель парламента Гасан бек Агаев в то время находился в Тифлисе и там же, услышав известие об оккупации Азербайджана XI армией, как полномочный представитель Азербайджана сделал обстоятельное заявление. В заявлении сообщалось о внезапном вторжении XI армии в Азербайджан, в результате чего было физически уничтожено большое количество мирных людей, а также свержена национальная независимость Азербайджанской Демократической Республики, насильственно присвоена власть большевиками, за что вся ответственность лежит на Советской России [2, л. 30–33].

В первые годы эмиграции Кавказский Союз вновь стал актуальным вопросом. Как известно, делегация Азербайджанского государства на Парижской мирной конференции все еще находилась в Европе.

8 мая 1921 года эта делегация, собравшись в парижском представительстве Азербайджанской Демократической Республики, учитывая важность совместной деятельности для борьбы за свободу народов Кавказа, обсуждала вопрос создании Кавказской Конфедерации. 2 июня Н. Жордания встретившись с премьер-министром Франции А. Брианом, сообщал, что вопрос создания Кавказской Конфедерации высоко оценивается правительством Франции. В Париже считают так, что Кавказский Союз может играть важную роль в блокаде большевистской России. 8 июня Н. Жордания обсудил этот вопрос также с Президентом Франции Александром Мильераном и Президент Франции утвердил, что «Объединение Кавказских республик – очень хорошая идея. Мы желаем вам успехов в этом деле» [3, л. 468].

Еще в марте в Париже представители Кавказа встретились с министром иностранных дел Турции Бекир Сами-беком и обсудили с ним идею конфедерации. Армяне не приняли участия на этой встрече, а грузины у официального представителя Турции спросили о наличии каких-либо политических претензий этого государства относительно Кавказа. Министр отмечал, что у Турции на Кавказ нет никаких претензий, наоборот она заинтересована в создании прочной оборонительной преградой с большевистской Россией и этой преградой могла быть Кавказская Конфедерация. Он отмечал, что после завершения войны с Грецией, Турция будет заинтересована в подписании союзного договора с Кавказской Конфедерацией.

Члены диаспоры Северного Кавказа, эмигрировавшие в 1920–х гг. и перебравшиеся в Турцию и другие государства, отличались от мигрировавших в более ранние периоды, в частности, некоторыми особенностями, с точки зрения политической активности.

1. Основной частью эмигрантов 1920–1927 годов были с политической точки зрения активные люди, в прошлом управлявшие Северо-Кавказской Горской Республикой горцев.

2. Основная часть переселенцев 1920–1927 годов, принимая Турцию в качестве временного убежища, стараясь не быть ассимилированными, отделилась от горцев, переселившихся ранее в Османскую империю.

3. Новым фактором, объединяющим мигрантов было недружелюбие к СССР и борьба против Советов. Они находились в активной связи с политическими центрами